

İmdad Mustafa oğlu BAYRAMOV

psixologiya elmləri doktoru.

Bakı Dövlət Universitetinin Psixologiya kafedrasının dosenti,

E-mail: imdad_bayramov@list.ru

**AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN XALQLARIN MİLLİ MƏNLİK ŞÜURUNUN
CƏMİYYƏTƏ, MƏDƏNİ İNTEQRASIYAYA TƏSİRİ**

Xülasə

Milli şüur milli psixologiyanın mühüm təzahürüdür və onun xalqa təsiri dərin köklərə malikdir. Müasir dövrdə milli şüurun yüksəlişi qloballaşma və modernləşmə dövründə adi bir hadisədir. Milli şüurun varlığı millətin obyektiv mövcudluğuna əsaslanır. Milli şüurun cəmiyyətə təsiri ayrı-ayrı etnik qrupun rəşional idrak səviyyəsi ilə bağlıdır. Milli mədəniyyət müxtəlif etnik qruplar tərəfindən yaradılmış və inkişaf etdirilmiş milli xüsusiyyətlərə malik mədəniyyətdir.

Məqalədə milli kimliyin strukturunun, xalqımızın milli kimliyinin formalaşması və inkişafının xüsusiyyətlərini, milli kimliyin öyrənilməsinin əsas prinsiplərini təhlil etmək, milli identikliyin strukturunda ardıcıl əlaqələri nəzərə almaq, milli mənlük şüurunun mədəni inteqrasiyaya təsirini müəyyən etməkdə.

Məqalədə Azərbaycanda yaşayan xalqların milli mənlük şüurunun mədəni inteqrasiyaya təsiri öz əksini tapmışdır. Xalqımızın milli şüurunda öz əksini tapmış tolerant və humanist dəyərlər ölkəmizdə reallaşan mədəni inteqrasiya proseslərini daha da sürətləndirir. Milli şüurumuzda ehtiva olan mənəvi dəyərlər milli birlik, sabitlik və tərəqqi işinə müsbət təsir göstərir.

Açar sözlər: milli şüur, milli kimlik, milli mədəniyyət, etnopsixologiya, mədəni inteqrasiya, özünüdərk.

ORCID ID: 0000-0002-. 8892-8713.

UOT: 37.01; 159.9

DOI: 10.54414/HKPN2873

Giriş

Hər bir xalqın milli kimliyinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayan əsas xüsusiyyətlərindən biri də milli şüurdur. Milli şüur millətin ümumi psixoloji keyfiyyəti və milli xüsusiyyətlərindən biridir. Xalqın ümumi psixoloji keyfiyyəti xalqın ümumi bölgəsi, ümumi iqtisadi həyatı və tarixi inkişaf xüsusiyyətləri əsasında formalaşır, çox vaxt xalqın tarixi qarşılaşmaları və statusu ilə sıx bağlıdır. Milli mənlük yin mahiyyətini dərk etmək sosial xüsusiyyətləri, müəyyən sosial və şəxsiyyətlərarası münasibətləri dərk etməkdir. Bu dərk etmə prosesi mənlük şüurun yetkinliyə doğru inkişafının mühüm əlamətidir.

Milli kimliyin mühüm amili milli mədəniyyətdir. Milli özünüdərk yalnız özünü başqaları ilə müqayisə etmək, mütərəqqi mədəniyyət elementlərini öyrənmək və lazım gəldikdə istifadə etmək əsasında öz fərdiliyini inkişaf etdirə və qoruyub saxlaya bilər. Milli mədəniyyətin identifikasiyası mədəniyyətlərarası dialoq vasitəsilə həyata keçirilir. Belə dialoq prosesində milli mədəniyyət inkişaf edir və özünü tanımaq,

özünü yenidən qiymətləndirmək və başqaları ilə müqayisə etmək imkanı yaranır. Dialoq prosesində milli mədəniyyətin qoyulan suallara cavab tapmaq və onların tələblərinə cavab vermək, dialoq aparmaq bacarığı inkişaf edir.

Millətin ümumi psixoloji keyfiyyəti xalqın maddi mədəniyyətinin və mənəvi mədəniyyətinin xüsusiyyətləri ilə ifadə olunur. Xalqın ümumi psixoloji keyfiyyəti milli mədəniyyət olmadan mövcud ola bilməz. Xalqın ümumi psixoloji keyfiyyəti xalqın yaşadığı mühit, ümumi iqtisadi həyatı və tarixi inkişaf xüsusiyyətləri əsasında formalaşır. Bəziləri də dini inanclarla sıx bağlıdır. Təşəkkül prosesində müəyyən sayda insanlar tədricən bir millətə mənsub olduqlarını dərk edirlər. Bu cür milli özünüdərk güclü canlılığa və böyük sabitliyə malikdir. Bəzi etnik qrupların ümumi bölgəsi, ortaq iqtisadi həyatı, hətta ortaq dili kimi xüsusiyyətləri dəyişsə də, milli özünüdərk hələ də açıq şəkildə mövcuddur və millətin saxlanması üçün mühüm amilə çevrilmişdir.

Xalqın ümumi psixoloji keyfiyyəti çox vaxt onun tarixi təcrübəsi və statusu ilə sıx bağlıdır.

Ayrı-seçkiliyə və təzyiqlə məruz qalan bəzi etnik qruplar başqa etnik qruplara yadlaşır və onlara inamsızdır, öz etnik qruplarının ləyaqətinə və bərabərliyinə xələl gətirən davranışlara kifayət qədər həssas yanaşır.

Bir millətin ümumi psixoloji keyfiyyəti də statik deyil. Müxtəlif etnik qrupların maddi həyat şəraiti və sosial mühiti dəyişdikcə, etnik qruplar arasında iqtisadi və mədəni mübadilə getdikcə daha geniş və tez-tez baş verir, buna uyğun olaraq etnik qrupların adət-ənənələri və yaşayış adətləri, etnosların xarakteri, hissləri və hobbiləri də dəyişir. Milli şüurun yaranması və təkamülü çox mürəkkəb məsələdir, milli şüurun dəyişməsinə təsir edən bir çox amillər vardır. İstər xalq, istərsə də hakimiyyət şüurlu şəkildə milli şüurun inkişafına rəhbərlik edir. Milli rəmzlərin yaradılması, onların tarixi inkişaf gedişində möhkəmlənməsi və ya zəifləməsi hər bir ölkədə etnik münasibətlərin mövcud vəziyyətini və inkişaf tendensiyasını əks etdirir. İnsanın öz xalqı haqqında, onun xarakterik xüsusiyyətlərinin məcmusu haqqında təsəvvürləri millətin maddi və mənəvi dəyərlərinə şüurlu münasibəti müəyyən edən aksioloji məzmunu malikdir.

Milli özünüdərk mədəni özünəməxsusluğun formalaşmasında müəyyənədiç amillərdən biri olmaqla, tarixən müxtəlif proseslər nəticəsində dəyişir. Milli mədəniyyətə münasibət milli stereotiplərlə və ümumi tarixi keçmişlə sıx bağlı olan milli özünüdərk digər fundamental komponentidir. Etnomədəni komponent hər hansı bir xalqın ruhunu daha yaxşı anlamağa kömək edir. Milli özünüdərk siyasi, iqtisadi, psixoloji, pedaqoji, mədəni və digər mexanizmlər vasitəsilə identifikasiya proseslərinə təsir göstərir. Milli-mədəni identifikasiya milli özünüdərk və milli özünüdərk formalaşması və inkişafı səviyyələrindən biridir.

Tədqiqatın metodu. Məqalədə tarixi konkretlik, sistemli yanaşma və aksioloji təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Problemin işlənmə dərəcəsi.

Milli kimliyin formalaşması problemi humanitar biliyin bir çox sahələri üçün aktualdır. Mədəni özünəməxsusluğun formalaşmasında milli kimliyin rolunu dərk etmək bu anlayışların təriflərinin nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Məhz milli özünüdərk mədəni identifikasiya aspekti probleminin öyrənilməsi tarix,

mədəniyyətşünaslıq, fəlsəfə, sosial psixologiya və digər humanitar elmlərin tədqiqat sahəsidir.

Milli şüurun mədəni antropoloji aspektləri A.S. Karmina [1], P.N. Milyukov [2] tərəfindən araşdırılmışdır. Mövcud problem psixolinqvistik nöqtəyi-nəzərdən V.Humboldt [3], İ.L. Veysqerberin [4] əsərlərində tədqiq olunmuşdur.

Müxtəlif xalqların psixoloji keyfiyyətləri alman filosofu G.V. F. Hegelin “Ruh fəlsəfəsi” əsərində də işıqlandırılmışdır [5]. Bu əsərdə “Hegel xalqların psixoloji, mənəvi, fiziki xarakteristikasını, dini və siyasi dünyagörüşünü müzakirə edir” [6, s.101-102].

Yerli tədqiqatçılardan Əlikram Tağıyev [7; 8], Səlahəddin Xəlilov [9], Rəbiyyət Aslanova [10], Adil Qurbanov [11], Gülçin Kazımi [12], Namazova Güney [13] və başqaları milli şüur məsələlərini müzakirə obyektinə çevirmişlər.

Milli kimlik milli şüurun özəyi kimi

Milli kimliyin ən mühüm elementləri içərisində ümumi tarixi yaddaşla yanaşı, psixoloji münasibət, dil-mental kod sistemi və s. öz əksini tapmışdır. Milli kimlik milli özünüdərk prosesini də özündə ehtiva edir, bu prosesləri anlamadan konkret şəxsin milli mənsubiyyətini müəyyən etmək mümkün deyil. Milli kimlik milli şüurun özəyi, əsasıdır. O, insanın mənəvi və ictimai-siyasi həyatda öz müqəddəratını təyin etməsi üçün zəruri olan qiymətləndirmə münasibətlərinin və rəşional-dəyər anlayışlarının əsas sistemi kimi çıxış edir. “Milli-etnik qrup haqqında ümumiləşdirilmiş fikirləri əks etdirən milli şüurdan fərqli olaraq, milli özünüdərk milli şüurun müəyyən komponentlərinin milli icmanın ayrı-ayrı üzvləri tərəfindən mənimsənilməsi dərəcəsini ifadə edən daha fərdiləşmiş anlayışdır” [14, s.505].

Milli şüur milli varlıq yollarını əks etdirən və müəyyən edən ictimai şüurun xüsusi keyfiyyətidir. Milli şüurun fənlərarası nəzərdən keçirilməsi milli şüuru ənənəvi sosial-mədəni mühitdə fəaliyyət metodları haqqında normativ ideyalar məcmusu kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Milli şüurun öyrənilməsinə mədəni antropoloji yanaşma onun tədqiqinin konkret predmetini, daha doğrusu: müəyyən sosial-mədəni mühitdə milli şüurun təkrar istehsalı və formalaşması imkanlarını önə çəkir. “Milli şüurun mahiyyəti onun milli ekzistensiyanın ifadə

formaları kimi səciyyələndirilməsi ilə bağlıdır” [11, s. 40].

Milli şüur təbii və sosial-mədəni reallığın empirik əks olunmasının nəticəsi kimi görünür və xalqın normallaşan fəaliyyətində özünü göstərir, daxili və xarici mühit amilləri ilə subyekt-praktiki münasibətləri müəyyən edir, millətin sabit varlığını təmin edir. Cəmiyyətin milli şüuru müxtəlif milli icmaların mənəvi inkişafının məzmununu, səviyyəsini və xüsusiyyətlərini əks etdirən sosial, siyasi, ekoloji, tərbiyəvi, estetik, fəlsəfi, dini və digər baxışlar əsasında meydana gəlir. Bu şəraitdə milli özünüdərk fəal iştirak edir, onun funksiyası mövcud nizam-intizamı təhlil etmək, onu milli varlığın ənənəvi normaları ilə müqayisə etmək və keçid şəraitində belə fəaliyyət alqoritmlərini tapmaqdır. Beləliklə, milli özünüdərk milli şüurun təkamülünü təmin edən xüsusi rəşional mexanizmdir.

Milli identiklik ictimai şüurun forması kimi uzun tarixi dövr ərzində formalaşmış xüsusi sosial kollektivliyə xasdır. Bu kollektivlik etnos kimi substrat əsasının ən yüksək səviyyəsidir və xalq adlanır. Qeyd olunan mövzu üçün etnosun və millətin bir çox sosial parametrlərdə bir-biri ilə əlaqəli iki fəaliyyət subyektı olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Millət ancaq etnik əsasda formalaşa bilər ki, bu da, şübhəsiz ki, milli şüurun etnik komponentinin müstəsnalığını təmin edir. Milli özünüdərk “etnik psixologiya” əsasında yaranır, çünki o, milli elitanın mənəvi yaradıcılığının məhsuludur və o, həm də millətin sosial gələcəyinin dizaynını həyata keçirir, yəni müəyyən siyasi iradəni həyata keçirir [15, s.2].

Milli şüur milli birliyə daxil olan millətin və şəxsiyyətin fəaliyyət proqramlarını ehtiva edir. Milli şüur ictimai şüurun bir növü, milli varlığın xüsusi şərti və yolu kimi görünür. Azərbaycan milli şüuru özünəməxsus təbii və sosial-mədəni mövcud şəraiti əks etdirir, xalqın onlara münasibətini qeyd edir və qurulmuş multikultural çoxmillətli cəmiyyətdə fəaliyyət proqramlarını müəyyənləşdirir.

Milli psixoloji xüsusiyyətlərin mühüm xassəlləri

Milli psixoloji xüsusiyyətlərin xassəlləri milli psixikanın fəaliyyət qanunauyğunluqlarının bilavasitə təzahürüdür. Milli psixoloji xüsusiyyətlər öz məzmununda psixoloji proseslərin

və vəziyyətlərin milli spesifikliyini, habelə insanların qarşılıqlı təsirinin, münasibətlərinin və ünsiyyətinin milli unikallığını cəmləşdirərək, bu psixoloji hadisələrin fəaliyyətinin xarakterini müəyyən etmək qabiliyyətinə malikdir. Milli-psixoloji xüsusiyyətlərin ən mühüm xüsusiyyəti onların orijinallığının hansısa ortaq məxrəcə endirilməsinin qeyri-mümkünlüyüdür. Belə görünür ki, milli-psixoloji xüsusiyyətlərin spesifikliyini daha aydın ifadə etmək üçün psixologiyanı və onun hər hansı bir milli icmanın nümayəndələrində təzahür formalarını müqayisə üçün bir növ etalon kimi götürmək olardı. Lakin bu praktiki olaraq mümkün deyil. Metodoloji baxımdan, psixoloji inkişafda konkret etnik qrupun nümayəndələrinə üstünlük vermək sadəcə olaraq yanlışdır. Milli-psixoloji xüsusiyyətlərin ayrılmaz xüsusiyyəti onların müxtəlifliyidir. Hər bir konkret icmada psixi proseslərin və dövrlətlərin, qarşılıqlı əlaqənin, münasibətlərin və ünsiyyətin milli spesifikliyi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir ki, bu da onların qavranılmasını, öyrənilməsini və dərk edilməsini çətinləşdirir. Bununla belə, başqa millətlərin və millətlərin nümayəndələrinin eyni tipli xüsusiyyətləri ilə müqayisə aparsanız, bunu etmək tamamilə mümkündür. Ümumiyyətlə, millik kimlik “konsepsiyası əvvəllər psixologiya və sosial psixologiyanın əhatə dairəsində olduğu halda, bu gün daha çox sosial və siyasi struktura daxil edilmişdir” [16, s.7].

Etnopsixologiyanın vəzifəsi konkret xalqın nümayəndələrinin milli-psixoloji xüsusiyyətlərinin orijinallığının qiymətləndirilməsində müntəzəm asılılıq və əlaqələr tapmaq və bu xüsusiyyətlərlə digər icmaların nümayəndələrində oxşar xüsusiyyətlər arasında fərqi görməkdən ibarətdir.

Milli-psixoloji xüsusiyyətlərin xassəlləri etno-psixoloji düşüncələrin təsirinin nəticəsidir, onun əsas mahiyyəti həyat təcrübəsinin, fəaliyyətinin və nəhayət, milli psixikanın təzahürlərinin toplanmasıdır. Etnopsixoloji mülahizələrin əsası milli şüurun obyektiv reallığa göstərdiyi təsirlərinin müqayisəsi təşkil edir. Hər bir etnik icmada formalaşan fərdi və ictimai şüurun özünəməxsus, milli əhval-ruhiyyəsi həmişə obyektiv reallığın yeni şəraitə uyğun təsirinin xarakterini nəzərə alır. İnsanın zehni fəaliyyəti, bir tərəfdən, ətrafdakı reallığın

obyektiv təsirlərinin, digər tərəfdən isə onların subyektiv qavrayışının (bu və ya digər etnik icmanın nümayəndələrində inkişaf edən) dialektik qarşılıqlı əlaqənin nəticəsidir. Milli kimlik “ən ümumi mənada, sosial-psixoloji keyfiyyətlərin məcmusudur, məsələn, kollektiv mənsubiyyətimiz, arzularımız, xeyallarımız, təsəvvürümüz, yaşam tərzimiz, münasibətimiz və özümüzü tanımaq tərzimiz” bura aiddir [17, s.321].

Etnopsixoloji təfəkkür özündə əvvəlki nəsillərin nəhəng həyat, mədəniyyət və məişət təcrübəsini topladığı üçün kifayət qədər gücə malikdir. Bəzi tədqiqatlarda zehni, sosial-psixoloji və etnopsixoloji əks etdirmə gücünün ideoloji əks etdirmə ilə təxminən eyni olduğu qəbul edilir. Lakin bu, tamamilə doğru deyil.

Bəzi hallarda ideoloji əks sosial-psixoloji əksdən daha güclü olur, çünki ideologiya sanki sosial psixologiyayı təşkil edir. Sosial-psixoloji ilə müqayisədə etnopsixoloji əks ideoloji əks etdirməyə daha yaxındır. O, sanki, sosial psixologiyanın məzmununu sistemləşdirir, ona müəyyən istiqamət verir. Hesab etmək olar ki, etnopsixoloji əks sosial-psixoloji əksdən qat-qat güclü, ideologidən isə zəifdir və sanki onların arasındadır. Bizim şüurumuzda hər bir xalqa xas olan ümumi cəhətlər tamamilə ayrıca bir fenomen - milli psixologiya, sosial psixologiyanın bir hissəsi ilə təmsil olunur. Tarixi inkişaf prosesində meydana gəlmiş milli mədəniyyətimizdə xalqımızın siyasi, psixoloji və iqtisadi ideyaları açıq şəkildə özünü biruzə verir.

Milli psixologiyayı sosial psixologiya ilə düzgün əlaqələndirən tədqiqatçılar gördülər ki, bu səbəbdən milli psixologiyada məlum qeyri-müəyyənlik, empirik, natamamlıq və əlçatmazlıq var. Nəticədə onun məzmununun tədqiqinin çətinliyi, tam dərk edilməsinin mümkünsüzlüyü barədə fikirlər səslənmişdir. Milli psixologiyanın öyrənilməsinin mürəkkəbliyi onun sosial və fərdi şüurun hadisələri sistemindəki rolunu dərk etmək problemini əslində ört-basdır edir, bəzən isə əvəz edir.

Milli-psixoloji təfəkkürün spesifikliyi tarixən təsbit edilmişdir. İnsanın görünüşü, onun heyvanlar aləmindən ayrılması, bütün sonrakı inkişaf yolu cəmiyyətdə həyat üçün zəruri olan keyfiyyətlərin formalaşması prosesi idi. Artıq qəbilə münasibətlərinin yaranması ilə insanların sosial və psixoloji keyfiyyətləri ciddi seçimə məruz qalırdı. Qəbilə əlaqələri sistemində

formalaşmış psixikanın hadisələrin müəyyən dairəsi ilə məhdudlaşdırılması mexanizmi sonrakı dövrlərdə də öz fəaliyyətini davam etdirmişdir. Üstəlik, dövlətçiliyin formalaşması, cəmiyyətin siniflərə bölünməsi ilə milli müstəsnalığı getdikcə daha çox vurğulayan hökmranlıq və tabeçilik haqqında ideoloji nəzəriyyələrin qəbulu hesabına onun təsir gücü davamlı olaraq artdı. Bu mexanizmin aid etdiyi insanların reaksiya və davranış stereotipləri getdikcə daha sərtləşir və demək olar ki, dəyişməz şəkildə yeni nəsillərə ötürülürdü.

Etnopsixologiya müəyyən etnik qrupun psixoloji fəaliyyətinin konkret şəraitdə baş verməsini, inkişafını və dəyişməsinə öyrənən sosial psixologiyanın bir sahəsidir. O, ümumi psixologiya və sosial psixologiya nəzəriyyələrinə əsaslanır və sosiologiya, antropologiya və etnologiyanın materiallarına istinad edir, konkret etnik qrupların təsiri altında insanların sosial davranışını öyrənməklə yanaşı, həm də onların daxili psixoloji xüsusiyyətlərini və qanunauyğunluqlarını öyrənir. Etnosların yaranması ilə milli psixologiya humanitar biliyin tərkib hissəsi kimi formalaşır. Milli şüur, etnosun xarakterik xüsusiyyətləri sosial-iqtisadi, tarixi və coğrafi amillərin təsiri altında meydana gəlir. “Azərbaycan milli şüuru dedikdə bu şüur ümumtürklüyü, Şərq islam və milli özünəməxsusluğu, ümumbəşəriyyəti, müasirliyi, Azərbaycançılığı ilə fərqlənir” [18, s.14]. Ulu Öndər Heydər Əliyev ölkəmizdə milli şüurun - Azərbaycançılığın müsbət məcrada inkişafında böyük rol oynamışdır. “Heydər Əliyev Azərbaycançılığı milli ideologiya olaraq irəli sürür, mədəniyyətimizi, mənəvi dəyərləri təkcə milli varlığımızın yox, həm də siyasi varlığımızın - dövlət quruculuğu prosesinin mühüm atributu kimi dəyərləndirirdi [19, s.123]

Milli psixologiya əsasən böyük bir qrup kimi xalqın tipik psixoloji xüsusiyyətlərinə istinad edir və xalqın ayrı-ayrı üzvlərində təcəssüm olunan bu psixoloji xüsusiyyətləri də özündə ehtiva edir. Eyni zamanda milli psixologiya ümumi psixologiyanın xüsusi təzahürüdür. Yalnız fərqlər intensivlik, müddət və ifadə formasındadır. Milli psixologiyamızın strukturunda ümumbəşəri insani xüsusiyyətlər mühüm yer tutur. Bu xüsusiyyətlər özünü ətraf aləmə dəyərli münasibətdə, eləcə də mədəniyyət, adət-ənənə və mərasimlərdə göstərir.

Düzgünlük, açıq fikirlilik, başqalarına qarşı tolerant xüsusiyyətlər bir çox etnik qruplarda müşahidə oluna bilər, lakin bizim xalqımızda bu xüsusiyyətlər son dərəcə qabarıqdır. Milli psixoloji xüsusiyyətlər təbii mühitin və sosial mühitin uzunmüddətli məhdudiyyətləri və tarix və mədəniyyətin toplanması altında konkret xalq tərəfindən formalaşır və müəyyən həyat tərzini və müxtəlif mədəni məhsullar, məsələn, yaşayış adətləri, əxlaq anlayışları vasitəsilə ifadə olunur.

Konkret bir xalqın eyni həyat şəraitinin onun üzvlərinin psixologiyasına təsiri, bir qayda olaraq, hər bir xalqın şəxsi həyat təcrübəsi və qarşılıqlı əlaqələri vasitəsilə reallaşır. Hər bir psixoloji xüsusiyyət müəyyən bir xalqın xüsusi ictimailəşmə prosesi ilə nəsildən-nəslə ötürülür və zamanın dəyişməsi ilə inkişaf etməkdə və dəyişməkdə davam edir. Buna görə də etnopsixologiya insanların etnik qruplarının məhdudiyyətləri altında davranış və fəaliyyət qanunlarını öyrənməyə, konkret etnik qrupların fərdlərə təsir mexanizmlərini və xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa diqqət yetirir.

Milli kimliyimizin formalaşmasında ortağ mədəniyyətin rolu

Tarixən ölkəmizin ərazisində müxtəlif etnik qrupların və dinlərin nümayəndələrinin sülh şəraitində yaşaması xalqımızın tolerantlıq mədəniyyətindən xəbər verir. Çoxmillətli ölkədə birgə yaşamağın əsas elementlərindən biri də dövləti formalaşdıran etnik qrupla kiçik xalqlar arasındakı münasibətdir. Bu münasibətlərin kökləri coğrafi şəraitə və mentalitetə uyğun olaraq şüuraltı səviyyədə minilliklər boyu formalaşmış titullu insanların genetik kodunda, tarixi yaddaşında, xarakterində dayanır. Ümumiyyətlə, milli kimlik milli mədəniyyətin fərdi və sosial müstəvidə meydana çıxan üslubudur. Milli mədəniyyət insanı və cəmiyyəti digərlərindən fərqləndirir. Bu fərqlər, geniş mənada, fərd və cəmiyyətə xas olan yaşayış tərzinin xüsusiyyətləridir [20, s.19].

Azərbaycan xalqı çoxmillətli və çoxkonfessiyalıdır, ona görə də onu təşkil edən xalqları birləşdirən əsas amil milli şüurdur. Müasir Azərbaycan cəmiyyətinin keçid vəziyyəti şəraitində, sosial və mənəvi dəyərlərin sürətlə dəyişdiyi bir şəraitdə ictimai və dövlət quruluşunda köklü dəyişikliklər baş verir, milli şüurun birliyi itirilir. Buna görə də Azərbaycanda milli şüurun

formalaşdırılması problemi milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi problemi kimi əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu, ölkənin milli-dövlət bütövlüyünü qoruyub saxlamaq yoludur. “Azərbaycandakı bütün xalqlar və konsepsiyalar bir sosio-humanitar məqsədə – yəni Azərbaycan cəmiyyətinin vəhdətinə və bütövlüyünə xidmət edir” [8, s.12].

Azərbaycan xalqının çoxəsrlik inkişaf tarixi Asiya və Avropa mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsiri kontekstində baş verir, ona görə də Azərbaycan etno-milli kimliyi uzun əsrlər boyu fəal əks olunma, öz kimliyini axtarmaq vəziyyətində olmuşdur. Azərbaycan mədəniyyətinin bütün tarixi onun diferensiallaşması prosesi kimi görünür - onun öz mənəviyyətinə və sosial kimliyinə malik müstəqil bir varlığa bölünməsi. Azərbaycan milli şüurunun tədqiqi onun ikililiyini ortaya qoyur ki, bu da fəlsəfi əsərlərdə türkçülük və qərbləşmə anlayışları arasında ziddiyyət formasında araşdırılır. Eyni zamanda, Azərbaycan dövlət-milli şüuru bütün Azərbaycan xalqları üçün vahid dövlətçilik alqoritmini möhkəm saxlayır. “Azərbaycançılıq, başqa sözlə desək Azərbaycanizm ölkədə yaşayan bütün millət və xalqların marağı və mənafələrini eyni dərəcədə ifadə edir, onların son məqsədlərini əks etdirir” [7, s.18].

Nəticə

Milli mənəviyyətin əsasını milli şüur təşkil edir, milli şüur nəsildən-nəslə fərdi təlim və milli tərbiyə vasitəsilə ötürülür. Ümumiyyətlə, mənəvi varlığın əsasını milli şüur təşkil edir. Milli dəyərləri qoruyub saxlamaq milli şüura yiyələnməyə bərabərdir. Bütün dövrlərdə ayrı-ayrı insanların intellektual fəaliyyəti onların milli şüurunda əks olunur. Xalqa xas olan keyfiyyətlərə, təcrübələrə köklənmiş milli şüur tarixin müdrikliyi ilə ortağ dəyərə çevrilir. Şəxsiyyətin mənlik şüurunun intellektual fəaliyyəti milli şüur çərçivəsində reallaşmalıdır. Milli ideya, milli ideologiya və etnopsixologiya uzun zaman ərzində yaranır. Bu baxımdan tarixi öyrənmədən milli dəyərlər sistemli şəkildə mənimsənilə bilməz. Cəmiyyətin mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün aparılan ideoloji işin çəkisi tarixilik aspektindən nəzərdən keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Karmin A.C. İstoriçeskie osobennosti russkoy kul'turi. SPb.: Piter, 2010. (In Russ.)
2. Milökov P.N. Oçerki po istorii russkoy kul'turi: v 3 t. M., 1994. (In Russ.)
3. Qumbol'dt, V. İzbrannie trudi po yazıkoznaniye. M.: Proqress, 1984. (In Russ.)
4. Veysqerber İ.L. Yazık i filosofiya// Voprosı yazıkoznaniya. 1993. №2. (In Russ.)
5. Hegel G.V.F. Ruh fəlsəfəsi. Bakı, Təfəkkür Universiteti nəşriyyatı, 2003.
6. Həsənov R. Georq Vilhelm Fridrix Hegelin ruh fəlsəfəsi. Bakı, Təknur nəşriyyatı, 2011.
7. Tağıyev Ə. Milli kimlik fəlsəfəsi. Bakı, 2013, səh. 60.
8. Tağıyev Ə. Milli kimlik və multikultural proseslər. Bakı, 2017, səh.205
9. Xəlilov S.S. Sivilizasiyalararası dialoq. Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2009. – 258 səh.
10. Aslanova R. Milli ideya: müstəqillik simvolidən dövlətçiliyin gələcək inkişaf modelinə doğru gerçəkləşən yolda. Azərbaycan.- 2011.-22 iyun.-S.2.
11. Qurbanov A. Milli şüur və Milli dil qloballaşma şəraitində. "Elm və innovativ texnologiyalar" Beynəlxalq Elmi Araşdırmalar Jurnalı, Nömrə 1, 2017, 39-48 s.
12. Kazımi G. Özünəməxsusluq və mədəniyyətə münasibətlər mədəni müxtəliflik kontekstində. Bakı: ADMİU, 2020, s. 190
13. Namazova G. Milli şüur və qloballaşma. Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondu. Bakı: TUNA, 2019. 92 s.
14. Şaymardanov R. X. Naüional'noe samosoznanie i texnoloqiya eqo formirovanie v pedaqoqiye naroda xantı. Rossiyskiy qumanitarniy jurnal. 2014, Tom 3, № 6.505-516 s. (In Russ.)
15. Aleksandrov D. S. Teoretiko-metodoloqiçeskie podxodı issledovaniya naüional'noqo samosoznaniya. Teoriya i praktika obhestvennoqo razvitiya. 2013, 1-4 s. (In Russ.)
16. Aydın S. Kimlik Sorunu Ulusallık ve Türk Kimliği, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.
17. Yıldız, R., & Demir, S. Milli kimliğin oluşumunda zihniyet. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 8, Haziran 2003, 319-339 s
18. Həsənova T., Ələkbərov S. Milli şüurun formalaşdırılması məsələlərinə dair. Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu. Elmi əsərlər, 2022, № 2, s.13-16.
19. Xudiyev, N. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli. / N.Xudiyev– Bakı, – 2006.
20. Kösoğlu N. Milli Kültür və Kimlik, Ötügen Yay., İstanbul, 1997, s.19

Имдад Мустафа оглы БАЙРАМОВ

доктор психологических наук

доцент кафедры психологии

Бакинского Государственного Университета,

ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ ЛЮДЕЙ, ПРОЖИВАЮЩИХ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ, НА СОЦИАЛЬНУЮ И КУЛЬТУРНУЮ ИНТЕГРАЦИЮ**Резюме**

Национальное самосознание является важным проявлением национальной психологии, и его влияние на народ имеет глубокие корни. В наше время подъем национального самосознания является обычным явлением в эпоху глобализации и модернизации. Существование национального сознания основано на объективном существовании нации. Влияние национального сознания на общество связано с уровнем рационального познания отдельного этноса. Национальная культура – это культура с национальными особенностями, созданная и развивающаяся различными этническими группами. Цель статьи - проанализировать особенности структуры национальной идентичности, становления и развития национальной идентичности нашего народа, основные принципы изучения национальной идентичности, рассмотреть закономерные связи в структуре национальной идентичности, определить влияние национального самосознания на культурную интеграцию.

В статье отражено влияние национального самосознания народов, проживающих в Азербайджане, на культурную интеграцию. Толерантные и гуманные ценности, отраженные в национальном сознании нашего народа, еще больше ускоряют процессы культурной интеграции в нашей стране. Нравственные ценности, заложенные в нашем национальном сознании, положительно влияют на дело национального единства, стабильности и прогресса.

Ключевые слова: национальное сознание, национальная идентичность, национальная культура, этнопсихология, культурная интеграция, самосознание.

Imdad Mustafa BAYRAMOV

Doctor of Psychology,
Associate Professor of Psychology Department of Baku State University,

THE EFFECT OF NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF THE PEOPLE LIVING IN AZERBAIJAN ON SOCIETY AND CULTURAL INTEGRATION

Abstract

National consciousness is an important manifestation of national psychology, and its influence on the people has deep roots. In modern times, the rise of national consciousness is a common phenomenon in the era of globalization and modernization. The existence of national consciousness is based on the objective existence of the nation. The influence of national consciousness on society is related to the level of rational cognition of a separate ethnic group. National culture is a culture with national characteristics created and developed by different ethnic groups.

The purpose of the article is to analyze the features of the structure of national identity, the formation and development of the national identity of our people, the main principles of studying national identity, to consider the consistent relationships in the structure of national identity, to determine the impact of national self-consciousness on cultural integration.

The effect of national self-consciousness of the peoples living in Azerbaijan on cultural integration is reflected in the article. The tolerant and humane values reflected in the national consciousness of our people further accelerate the processes of cultural integration in our country. The moral values contained in our national consciousness have a positive effect on the work of national unity, stability and progress.

Key words: national consciousness, national identity, national culture, ethnopsychology, cultural integration, self-consciousness.

Daxil olub: 02.01.2023